

โครงสร้างของโลกอิสลามในยุคโลกาภิวัตน์ : พหุภาคีนิยมกับการตั้งรับโลกาภิวัตน์ของโลกอิสลาม

โดย ศูนย์มุสลิมศึกษา สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สนับสนุนโดย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

นักวิจัย : ดร. ศราวุฒิ อารีย์

หลังจากสงครามเย็นสิ้นสุดลง โลกได้ก้าวเข้าสู่ยุคข้อมูลข่าวสาร การค้าไร้พรมแดน สงครามเศรษฐกิจ และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่เปลี่ยนโฉมหน้าไปจากเดิมอย่างมาก อันสืบเนื่องมาจากการล่มสลายของสหภาพโซเวียตในช่วงต้นของทศวรรษที่ 1990 ซึ่งส่งผลให้โครงสร้างอำนาจของโลกที่เคยเป็นมาตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เปลี่ยนแปลงจากระบบสองขั้วอำนาจ (bipolarity) ระหว่างสหรัฐอเมริกา กับสหภาพโซเวียต ไปสู่โครงสร้างอำนาจใหม่ที่เป็นขั้วอำนาจเดียว (unipolarity) ภายใต้ การนำของสหรัฐฯ อันเป็นการเปิดศักราชใหม่ของระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ลักษณะเช่นนี้ทำให้เกิดโจทย์ใหม่ๆ ขึ้นมาให้ขบคิด อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของโลกดังกล่าว

ขณะเดียวกัน โลกยุคใหม่ที่นิยมเรียกกันว่า “โลกาภิวัตน์” (Globalization) ก็เป็นยุคที่เกิดปัญหาและความขัดแย้งแบบใหม่ๆ ขึ้นมามากมาย อันเป็นปัญหาที่สถาบันหลักทางการเมือง - การปกครอง และสถาบันทางสังคมที่ดำรงอยู่ไม่เข้าใจและไม่สามารถแก้ปัญหาได้โดยลำพัง แต่ต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่าย หรือการใช้ความร่วมมือภายใต้กรอบแนวคิด ‘พหุภาคีนิยม’ (Multilateralism) ทั้งนี้เป็นเพราะปัญหาที่เกิดขึ้นในยุคปัจจุบันเป็นปัญหาที่สลับซับซ้อน มีความหลากหลาย และตัดข้ามเส้นแบ่งต่างๆ

ตามความหมายที่สารานุกรมจากเว็บไซต์ Wikipedia ได้ให้ไว้ คำว่า ‘Multilateralism’ หรือที่ตรงกับคำภาษาไทยว่า ‘พหุภาคีนิยม’ ถือเป็นศัพท์ทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่หมายถึง การที่ประเทศต่างๆ จำนวนมากมีการทำงานร่วมกัน ซึ่งองค์การระหว่างประเทศส่วนใหญ่ในปัจจุบันก็ล้วนมีลักษณะการรวมตัวแบบหลายฝ่ายเช่นนี้ อาทิเช่น องค์การสหประชาชาติ (United Nations) หรือองค์การการค้าโลก (World Trade Organization) เป็นต้น สำหรับโลกอิสลามแล้ว แนวคิด ‘พหุภาคีนิยม’ ถือเป็นสิ่งที่มีอยู่คู่กับสังคมมุสลิมมาตั้งแต่ต้น เพราะอิสลามให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มเพื่อขยายความร่วมมือกันแบบหลายฝ่าย ทั้งในทางทฤษฎีและการปฏิบัติ อิสลามพิจารณาความเป็น ‘ประชาชาติ’ (Islamic Ummah) ว่าเป็นหน่วยการรวมตัวตั้งแต่ระดับปัจเจกชน กลุ่มชน หรือแม้กระทั่งระดับสังคมประเทศที่มีลักษณะความสัมพันธ์พิเศษของความเป็นปึกแผ่น แต่การรวมตัวเช่นนี้ ก็ไม่จำเป็นที่อิสลามิกชนทั้งหมดจะต้องมาร่วมอยู่อาศัยภายในเขตแดนของรัฐอิสลามเพียงรัฐเดียว

หากย้อนมองกลับไปในช่วงกลางของศตวรรษที่ 9 ซึ่งเป็นยุคที่อาณาจักรอิสลามอยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์อับบาซียะฮ์ (Abbasid Dynasty) ปรากฏว่ายุคนี้เป็นยุคที่มีรัฐอิสลามเพิ่มขึ้นมาเรื่อยๆ จนทำให้นักนิติศาสตร์อิสลามต้องยอมรับถึงความหลากหลายของแต่ละท้องถิ่น พวกเขาจึงเริ่มคิด

¹ดูนิยามและประวัติความเป็นมาของคำว่า ‘Multilateralism’ ได้ในเว็บไซต์ <http://en.wikipedia.org/wiki/Multilateralism>

วางรูปแบบที่จะกำหนดกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ ที่จะสามารถทำงานร่วมกันแบบพหุภาคีในหมู่มุสลิมต่าง ๆ ความจริงนับตั้งแต่ช่วงกลางของศตวรรษที่ 9 เป็นต้นมา ระบบเคาะลีฟะฮ์ (Caliphate) แม้จะยังคงอยู่ แต่ก็ได้เปลี่ยนไปสู่รูปแบบการวางกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ในหมู่มุสลิมและประชาชนชาวมุสลิมทั่วโลก ซึ่งรวมถึงชาวมุสลิมที่ไม่ได้อยู่ภายใต้การปกครองของเคาะลีฟะฮ์โดยตรงด้วย

ระบบเคาะลีฟะฮ์สิ้นสุดลงพร้อมๆ กับการแตกสลายของอาณาจักรออตโตมานในปี ค.ศ. 1924 และถึงแม้จะมีความพยายามที่จะสถาปนาสถาบันเคาะลีฟะฮ์ขึ้นมาใหม่ในการประชุมที่กรุงไคโร (Cairo Conference) ประเทศอียิปต์ในปี 1926 ก็ตาม แต่ความพยายามนี้ก็ไม่เป็นผล จนท้ายที่สุดอาณาจักรอิสลามจึงต้องถูกแบ่งออกเป็นรัฐ - ชาติต่างๆ ตามระบบระหว่างประเทศสมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้โลกอิสลามเริ่มคิดรูปแบบการรวมตัวแบบพหุภาคีขึ้นใหม่ ซึ่งแตกต่างจากระบบเคาะลีฟะฮ์ในอดีต

อย่างไรก็ตาม การที่บรรดามุสลิมใหม่ๆ ต้องอยู่อยู่กับกระบวนการการสร้างชาติ (State building) เหมือนรัฐชาติอื่นๆ ทั่วไป จึงทำให้แผนการรวมตัวครั้งแรกเกิดขึ้นในระดับที่ไม่ใช้รัฐก่อน เช่นในปี 1931 มีการประชุมอิสลามทั่วไป จัดขึ้นที่ อัล - กุดส์ (Al-Quds) นครเยรูซาเล็ม ซึ่งมีการประกาศกฎบัตรก่อตั้งสถาบันถาวรสำหรับการประชุมอิสลามขึ้น นอกจากนั้น ยังมีการประชุมอิสลามซึ่งจัดขึ้นที่กรุงเจนีวา (Geneva) ในปี 1935 ซึ่งมีตัวแทนประชาคมอิสลามในยุโรปเข้าร่วมมากมาย แต่เนื่องด้วยการคัดค้านของยุโรปที่ไม่ต้องการให้มีความสัมพันธ์ในหมู่ประชาชนและประเทศอิสลามอย่างเป็นระบบ จึงทำให้การประชุมอิสลามที่เกิดขึ้นไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ได้ ในขณะเดียวกัน เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดขึ้น ความพยายามเหล่านี้จึงหยุดชะงักลงไปในโดยปริยาย

แนวคิด 'พหุภาคีอิสลามสากล' ถูกฟื้นฟูอีกครั้งเมื่อประเทศอียิปต์ ปากีสถาน และซาอุดีอาระเบียได้ร่วมก่อตั้งองค์กร 'การประชุมอิสลามทั่วไป' (General Islamic Conference) ขึ้นในเดือนมีนาคม 1956 โดยมีภารกิจหลักในการส่งเสริมบทบาทของสมาชิกในการเผยแพร่โลกอิสลาม และได้จัดตั้งสำนักงานเลขาธิการขึ้นที่กรุงไคโร ประเทศอียิปต์ อย่างไรก็ตาม องค์กรการประชุมนี้ได้ยุบตัวลงในปี 1958 ต่อมาภายหลังในปี 1972 แนวคิดพหุภาคีอิสลามจึงถูกนำมาพิจารณาอย่างจริงจังอีกครั้ง ซึ่งเป็นปีที่รัฐอิสลามถึง 30 ประเทศ มีฉันทามติร่วมกันก่อตั้ง 'องค์การการประชุมอิสลาม' ขึ้น (Organization of the Islamic Conference : OIC) ซึ่งกลายเป็นสถาบันพหุภาคีระดับรัฐที่ใหญ่ที่สุดในโลกอิสลาม นอกจากนั้น นักวิชาการและนักนิติศาสตร์อิสลามอีกจำนวนหนึ่งก็ได้เริ่มก่อตั้งองค์กรที่ไม่ใช้รัฐขึ้นมา แต่อิทธิพลขององค์กรเหล่านี้ก็มีอยู่อย่างจำกัด

¹เคาะลีฟะฮ์ หมายถึง ผู้นำที่สืบทอดอำนาจในชุมชนมุสลิมต่อจากท่านศาสนทูตมุฮัมมัด (ซล.) ในทัศนะของอิสลามฝ่ายซุนนีถือว่า ภายหลังจากที่ท่านศาสดาได้เสียชีวิตไปแล้ว การสืบทอดผู้นำความมาจากมติเลือกตั้งจากที่ประชุมโดยมุสลิมทุกคน ฝ่ายซุนนีถือว่า เคาะลีฟะฮ์ที่สืบทอดอำนาจต่อจากมา 4 ท่านในยุคแรกของอิสลาม เป็นผู้นำที่เปี่ยมด้วยคุณธรรม (เคาะลีฟะฮ์ อับ - รอชิดุน) คือ ท่านอะบูบักร์ ท่านอุมัยร ท่านอุษมาน และท่านอาลี ในขณะที่มุสลิมฝ่ายชีอะฮ์มีความเห็นต่างไปว่า ผู้ที่มีความชอบธรรมในการสืบทอดอำนาจต่อจากท่านศาสนทูตมุฮัมมัด (ซล.) ควรเป็นญาติที่ใกล้ชิดกับท่านศาสดามากที่สุด คือ ท่านอาลี ซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้อง และเป็นลูกเขยของท่านศาสดา และทั้งสองฝ่ายต่างอ้างหลักฐานจากท่านศาสดาทูตเรื่องความชอบธรรมในการสืบทอดอำนาจผู้นำสุรายละเยียดเกี่ยวกับสถาบันเคาะลีฟะฮ์ได้ใน อัลคุดลุลอ์ อุลกออี, **ตีเคาะลีฟะฮ์ผู้ทรงธรรม**, คคมรณรจน์ บากา แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อิสลามิก อะเคเดมี, 2543) หน้า 1 - 8

การรวมกลุ่มกันของรัฐอิสลามในลักษณะพหุภาคีในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 ปรากฏขึ้นท่ามกลางภาวะสงครามเย็นระหว่างตะวันตกกับตะวันออก หรือการแข่งขันกันระหว่าง 2 ขั้วอำนาจ ซึ่งความจริงภาวะสงครามเย็นเช่นนี้ เป็นสาเหตุส่วนหนึ่งที่ทำให้ OIC ต้องชะลอการจัดตั้งองค์การออกไปเป็นเวลาเกือบ 10 ปี (1963 - 1972) ความจริงประเด็นปัญหาสงครามเย็นถือเป็นวาระสำคัญที่ครอบงำสถาบันพหุภาคีของโลกอิสลามมาตลอด ต่อมาหลังจากสงครามเย็นสิ้นสุดลงพร้อมๆ กับการไหลบ่าของกระแสโลกาภิวัตน์ที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ก่อให้เกิดผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อระบบภูมิภาคของประเทศในโลกที่สาม ซึ่งรวมถึงโลกอิสลามด้วย โดยกระแสโลกาภิวัตน์ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อกระบวนการทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมในภูมิภาคต่างๆ เหล่านี้อย่างมาก รวมถึงอิทธิพลที่มีต่อวิถีทางการรวมตัวแบบพหุภาคีของกลุ่มประเทศมุสลิมเหล่านี้ด้วย

จากการเปลี่ยนแปลงที่กล่าวมาข้างต้น การศึกษาเรื่อง พหุภาคีนิยมกับการตั้งรับโลกาภิวัตน์ของโลกอิสลาม จึงเป็นเรื่องน่าสนใจที่จะหาคำตอบว่า ปฏิกริยาของโลกอิสลามในระดับพหุภาคีที่มีต่อกระแสโลกาภิวัตน์เป็นไปในทิศทางใด และโลกอิสลามมีความสามารถขนาดไหนในการรับมือต่อสภาพการณ์กดดันที่เกิดขึ้น ทั้งนี้ เพื่อที่จะได้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงของโลกอิสลามอย่างครอบคลุม สอดคล้องกับความเป็นจริงมากที่สุด และได้เข้าใจถึงแนวทางในการรับมือกระแสโลกาภิวัตน์ของโลกอิสลาม อันจะทำให้หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องได้เห็นถึงความสำคัญในการสร้างความร่วมมือกับโลกอิสลามอย่างเป็นรูปธรรม และระมัดระวังในการกำหนดนโยบายที่เกี่ยวข้องกับโลกอิสลามมากขึ้น